

'Ontginningen en „Wüstungen" op de Veluwe in de veertiende eeuw'**door R. Wartena.****De ontginning.**

*In het begin van de veertiende eeuw werd in slechts enkele decennia ruim twintigduizend hectare woeste grond in **tyns** uitgegeven zonder dat er sprake was van immigratie van kolonisten van elders. Dit kwam omdat de Veluwse boeren behoefte hadden aan een compensatie voor de hoger gelegen landbouwgronden die steeds moeilijker waren te exploiteren en deels zelfs verlaten moesten worden (denk aan Kootwijk!).*

De tyns.

De namen van de tynsplichtigen en de door hen verschuldigde tyns, met opgave van het perceel waarvoor de tyns betaald moest worden, werden in de veertiende eeuw opgetekend op perkamenten rollen, de zogenaamde tynsrollen. Doordat de percelen vaak in andere handen overgingen, moesten de rollen telkens worden bijgewerkt of door nieuwe vervangen worden. Van het grote aantal rollen dat bestaan heeft is slechts een gering aantal bewaard gebleven. Verder blijkt uit alle gegevens overduidelijk dat een eenmaal gevestigde tyns niet werd verhoogd. De toeneming van de totale ontvangsten aan tynsen kan dus worden toegeschreven aan een verdere uitgifte van woeste grond.

Een verschuldigde tyns ontstaat tussen het laatste boekjaar waarin hij nog niet, en het eerste boekjaar waarin hij wel vermeld wordt. Dit is van belang omdat op deze manier duidelijk wordt wanneer nieuwe grond werd ontgonnen dan wel aangekocht door de betaler.

Specifiek voor de Veluwe is, dat men grotendeels in de eerste decennia van de veertiende eeuw, vrijwel het gehele moerasgebied in de Gelderse Vallei en in de IJsselvallei alsmede de gronden langs de Zuiderzee in gebruik heeft genomen. Binnen een halve eeuw, grotendeels zelfs in een twintig jaren, is ruim 20.000 hectare in tyns genomen.

Woeste gronden, die in tyns werden uitgegeven, werden ondergebracht bij de bestaande rechtsgebieden, waartoe de grond wellicht ook voordien werd gerekend (van „copebrieven", zoals in Utrecht en de Hollanden, is hier meestal geen sprake). De ingebruikneming van de randgebieden van de Veluwe moeten wij dan ook meer zien als uitbreiding van het bestaande cultuurland dan als kolonisatie. Het waren de bewoners van de meestal nabij gelegen nederzettingen, die hetzij individueel, hetzij als burens stukken woeste grond in tyns namen, zoals uit de rekeningen en de tynsrollen duidelijk blijkt. Het is zelfs de vraag of de uitbreiding van de landbouwgrond leidde tot de stichting van nieuwe boerderijen. De algehele indruk bestaat dan ook, dat men de bestaande boerderijen met het nieuwe land vergrootte, land dat in tegenstelling tot onder een horig goed behorend land, vrij verhandeld kon worden.

Dit kan ook in later tijd de mogelijkheid hebben geboden zoveel tynsplichtig land te verwerven, dat daarop een nieuwe boerderij kon worden gesticht (Joolenbroek?, dit was net als Corlaer was een "aling erf" dwz "een volkomen erf"). Wanneer derhalve een boerderij in later tijd als „tynsgoed" voorkomt en deze niet beschouwd kan worden als een uit de horigheid ontslagen goed, dan behoeft dit nog niet te betekenen, dat de stichting heeft plaats gevonden in de eerste helft van de veertiende eeuw. Bij een lokaal onderzoek zal men in ieder geval met de verschillende mogelijkheden rekening moeten houden.

De hoogte van de belasting.

*De laagste bedragen aan tyns, (afgezien van de gronden die „in het gemeen" bleven liggen), die blijkens de tynsrollen verschuldigd waren, bedroegen 4 of 6 oude groten per hoeve, d.w.z. **4 of 6 „tynsdenariën" per morgen**, (1 hoeve = 16*

	morgen. 4 oude groten per hoeve = 4X16 „tynsdenariën" per 16 morgen.) Hierbij wordt dan veelal vermeld dat het „terra veni" of „terra merica" (veni=veen ,mirica = heide) betreft.
	De vraag doet zich voor of de tyns voor de grondgebruiker een lichte of zware last betekende. In de rekening over 1333/34 wordt de waarde van een Arnheims mud rogge gesteld op 12 solidi, dus 144 denariën, een mud gerst op 6 solidi en een mud haver op 4 solidi. Dit betekent dat men bv. in de Gelderse Vallei, waar een tyns van 6 en 8 denariën per morgen gebruikelijk was, 1/8 of 1/6 mud haver per jaar moest geven voor iedere morgen.
	Op de Westveluwe, waar na 1335/36 vrijwel geen grond meer in tyns is uitgegeven, zien we dat de burens van Doesburg, Essen, Garderen (NB Barneveld bestond nog niet!), Appel, Huinen en Spriel, Fenteler, Angler, Renseler, Gerwerdingen en Slichtenhorst allen heidevelden of venen in tyns nemen om als „gemeente", d.w.z. gemeenschappelijk gebruikte woeste grond, onverdeeld te laten liggen. In dit licht bezien, wordt het ook duidelijk waarom de enorme uitbreiding van het landbouwareaal die zich in slechts enkele decennia voltrok niet gepaard is gegaan met een toevloed van kolonisten van elders. Immers, zowel uit de rekeningen als uit de tynsrollen blijkt duidelijk dat de ontginners vrijwel allen afkomstig waren uit de nabije omgeving. Illustratief is in dit verband dat de buurschappen Kootwijkerbroek en Garderbroek vele kilometers van Kootwijk en Garderen verwijderd zijn. Dichter bij deze dorpen was geen grond aanwezig, geschikt om te ontginnen! De zeer grote oppervlakte nieuw cultuurland werd door een eveneens zeer groot aantal boeren, vrijwel allen bewoners van dichtbij gelegen nederzettingen, in gebruik genomen. Bij de uitgifte van 1333/34 waren omstreeks 800 personen betrokken, bij die van 1335/35 omstreeks 400!
	Bij het voogdgeld wordt medegedeeld dat in Ede, Garderen, Elspeet, Putten, Ermelo en Leuvenum een deel niet is ontvangen omdat „sij arm sijn ende der guede voel ledich liggen".....
	Als oorzaak van de slechte betaling aangevoerd dat de boerderijen verlaten liggen dan wel dat de mensen arm zijn. „Hier geet jarlix weder af an sommigen gueden die verarmt ende verbijsstert sijn, der men niet vynden en kan", heet het in Garderen, waar van de 120 pond ploeggeld en voeder koren 51 pond niet werd opgebracht. In 1401/02 heet het: „an averen erven die ledich liggen", in 1405/06 „an erven die aver ende ledich liggen". De horigen te Garderen en Elspeet behoefden resp. 3 1/2 en 2 pond vrijgeld niet te betalen „tot mijns heren wederseggen ommadat sij arm sijn". Derhalve, zolang de hertog het toestond, een gedeeltelijke kwijtschelding. In Epe lagen eveneens „verbijssterde" goederen.
	In 1396/97 werd in het ambt Garderen de korting op het voogdgeld verhoogd van 10 tot 20 pond (ponden van 20 oude groten) „omdat sij temael verarmen en verstorven sijn".
	Zeer duidelijk blijkt dit wel in het ambt Garderen, waar de verschillende horige lasten in 1425/26 resp. 40, 48 en 50% minder opbrachten dan voorheen. Hiermede kunnen wij dit ambt aanmerken als het zwaarst getroffen op de Veluwe. Wanneer wij echter naar de betaling van de tyns kijken, blijkt daarentegen dat juist in het ambt Garderen de tynsen het meest volledig werden betaald! Nu lagen in het ambt Garderen de in tyns uitgegeven gronden geheel ten westen van de lijn Essen-Stroe-Voorthuizen, derhalve in de Gelderse Vallei. Deze gronden waren in 1425/26 kennelijk geheel in gebruik, terwijl de horige goederen op de hoge zandgronden zoals in Elspeet niet exploitabel waren. Wellicht heeft hierbij een rol gespeeld dat op de hoge zandgronden vrijwel uitsluitend roggebouw plaats vond en de grond geen omschakeling op andere gewassen toeliet, terwijl in de Gelderse Vallei naast rogge vooral haver en gerst werd verbouwd, zoals kan worden afgeleid uit de ontvangsten van de tienden.
	'Ontginningen en „Wüstungen" op de Veluwe in de veertiende eeuw'
	door R. Wartena.

	<u>De ontginning.</u>
	In het begin van de veertiende eeuw werd in slechts enkele decennia ruim twintigduizend hectare woeste grond in tyns uitgegeven zonder dat er sprake was van immigratie van kolonisten van elders. Dit kwam omdat de Veluwe boeren behoefte hadden aan een compensatie voor de hoger gelegen landbouwgronden die steeds moeilijker waren te exploiteren en deels zelfs verlaten moesten worden (denk aan Kootwijk!).
	<u>De tyns.</u>
	De namen van de tynsplichtigen en de door hen verschuldigde tyns, met opgave van het perceel waarvoor de tyns betaald moest worden, werden in de veertiende eeuw opgetekend op perkamenten rollen, de zogenaamde tynsrollen. Doordat de percelen vaak in andere handen overgingen, moesten de rollen telkens worden bijgewerkt of door nieuwe vervangen worden. Van het grote aantal rollen dat bestaan heeft is slechts een gering aantal bewaard gebleven. Verder blijkt uit alle gegevens overduidelijk dat een eenmaal gevestigde tyns niet werd verhoogd. De toeneming van de totale ontvangsten aan tynsen kan dus worden toegeschreven aan een verdere uitgifte van woeste grond.
	Een verschuldigde tyns ontstaat tussen het laatste boekjaar waarin hij nog niet, en het eerste boekjaar waarin hij wel vermeld wordt. Dit is van belang omdat op deze manier duidelijk wordt wanneer nieuwe grond werd ontgonnen dan wel aangekocht door de betaler.
	Specifiek voor de Veluwe is, dat men grotendeels in de eerste decennia van de veertiende eeuw, vrijwel het gehele moerasgebied in de Gelderse Vallei en in de IJsselvallei alsmede de gronden langs de Zuiderzee in gebruik heeft genomen. Binnen een halve eeuw, grotendeels zelfs in een twintig jaren, is ruim 20.000 hectare in tyns genomen.
	Woeste gronden, die in tyns werden uitgegeven, werden ondergebracht bij de bestaande rechtsgebieden, waartoe de grond wellicht ook voordien werd gerekend (van „copebrieven", zoals in Utrecht en de Hollanden, is hier meestal geen sprake). De ingebruikneming van de randgebieden van de Veluwe moeten wij dan ook meer zien als uitbreiding van het bestaande cultuurland dan als kolonisatie. Het waren de bewoners van de meestal nabij gelegen nederzettingen, die hetzij individueel, hetzij als burens stukken woeste grond in tyns namen, zoals uit de rekeningen en de tynsrollen duidelijk blijkt. Het is zelfs de vraag of de uitbreiding van de landbouwgrond leidde tot de stichting van nieuwe boerderijen. De algehele indruk bestaat dan ook, dat men de bestaande boerderijen met het nieuwe land vergrootte, land dat in tegenstelling tot onder een horig goed behorend land, vrij verhandeld kon worden.
	Dit kan ook in later tijd de mogelijkheid hebben geboden zoveel tynsplichtig land te verwerven, dat daarop een nieuwe boerderij kon worden gesticht (Joolenbroek?, dit was net als Corlaer was een "aling erf" dwz "een volkomen erf"). Wanneer derhalve een boerderij in later tijd als „tynsgoed" voorkomt en deze niet beschouwd kan worden als een uit de horigheid ontslagen goed, dan behoeft dit nog niet te betekenen, dat de stichting heeft plaats gevonden in de eerste helft van de veertiende eeuw. Bij een lokaal onderzoek zal men in ieder geval met de verschillende mogelijkheden rekening moeten houden.
	<u>De hoogte van de belasting.</u>
	De laagste bedragen aan tyns, (afgezien van de gronden die „in het gemeen" bleven liggen), die blijkens de tynsrollen verschuldigd waren, bedroegen 4 of 6 oude groten per hoeve, d.w.z. 4 of 6 „tynsdenariën" per morgen, (1 hoeve = 16 morgen. 4 oude groten per hoeve = 4X16 „tynsdenariën" per 16 morgen.) Hierbij wordt dan veelal vermeld dat het „terra veni" of „terra merica" (veni=veen ,mirica = heide) betreft.

	De vraag doet zich voor of de tyns voor de grondgebruiker een lichte of zware last betekende. In de rekening over 1333/34 wordt de waarde van een Arnheims mud rogge gesteld op 12 solidi, dus 144 denariën, een mud gerst op 6 solidi en een mud haver op 4 solidi. Dit betekent dat men bv. in de Gelderse Vallei, waar een tyns van 6 en 8 denariën per morgen gebruikelijk was, 1/8 of 1/6 mud haver per jaar moest geven voor iedere morgen.
	Op de Westveluwe, waar na 1335/36 vrijwel geen grond meer in tyns is uitgegeven, zien we dat de burenen van Doesburg, Essen, Garderen (NB Barneveld bestond nog niet!), Appel, Huinen en Spriel, Fenteler, Angler, Renseler, Gerwerdingen en Slichtenhorst allen heidevelden of venen in tyns nemen om als „gemeente“, d.w.z. gemeenschappelijk gebruikte woeste grond, onverdeeld te laten liggen. In dit licht bezien, wordt het ook duidelijk waarom de enorme uitbreiding van het landbouwareaal die zich in slechts enkele decennia voltrok niet gepaard is gegaan met een toevloed van kolonisten van elders. Immers, zowel uit de rekeningen als uit de tynsrollen blijkt duidelijk dat de ontginners vrijwel allen afkomstig waren uit de nabije omgeving. Illustratief is in dit verband dat de buurschappen Kootwijkerbroek en Garderbroek vele kilometers van Kootwijk en Garderen verwijderd zijn. Dichter bij deze dorpen was geen grond aanwezig, geschikt om te ontginnen! De zeer grote oppervlakte nieuw cultuurland werd door een eveneens zeer groot aantal boeren, vrijwel allen bewoners van dichtbij gelegen nederzettingen, in gebruik genomen. Bij de uitgifte van 1333/34 waren omstreeks 800 personen betrokken, bij die van 1335/35 omstreeks 400!
	Bij het voogdgeld wordt medegedeeld dat in Ede, Garderen, Elspeet, Putten, Ermelo en Leuvenum een deel niet is ontvangen omdat „sij arm sijn ende der guede voel ledich liggen“.....
	Als oorzaak van de slechte betaling aangevoerd dat de boerderijen verlaten liggen dan wel dat de mensen arm zijn. „Hier geet jarlix weder af an sommigen gueden die verarmt ende verbijsstert sijn, der men niet vynden en kan“, heet het in Garderen, waar van de 120 pond ploeggeld en voeder koren 51 pond niet werd opgebracht. In 1401/02 heet het: „an averen erven die ledich liggen“, in 1405/06 „an erven die aver ende ledich liggen“. De horigen te Garderen en Elspeet behoefden resp. 3 1/2 en 2 pond vrijgeld niet te betalen „tot mijns heren wederseggen ommedat sij arm sijn“. Derhalve, zolang de hertog het toestond, een gedeeltelijke kwijtschelding. In Epe lagen eveneens „verbijssterde“ goederen.
	In 1396/97 werd in het ambt Garderen de korting op het voogdgeld verhoogd van 10 tot 20 pond (ponden van 20 oude groten) „omdat sij temael verarmen en verstorven sijn“.
	Zeer duidelijk blijkt dit wel in het ambt Garderen, waar de verschillende horige lasten in 1425/26 resp. 40, 48 en 50% minder opbrachten dan voorheen. Hiermede kunnen wij dit ambt aanmerken als het zwaarst getroffen op de Veluwe. Wanneer wij echter naar de betaling van de tyns kijken, blijkt daarentegen dat juist in het ambt Garderen de tynsen het meest volledig werden betaald! Nu lagen in het ambt Garderen de in tyns uitgegeven gronden geheel ten westen van de lijn Essen-Stroe-Voorthuizen, derhalve in de Gelderse Vallei. Deze gronden waren in 1425/26 kennelijk geheel in gebruik, terwijl de horige goederen op de hoge zandgronden zoals in Elspeet niet exploitabel waren. Wellicht heeft hierbij een rol gespeeld dat op de hoge zandgronden vrijwel uitsluitend roggebouw plaats vond en de grond geen omschakeling op andere gewassen toeliet, terwijl in de Gelderse Vallei naast rogge vooral haver en gerst werd verbouwd, zoals kan worden afgeleid uit de ontvangsten van de tienden.
	'Ontginningen en „Wüstungen“ op de Veluwe in de 14^e eeuw' door R. Wartena.)